

1 Inledning

Man föds inte till forskare, man blir det. Denna tillblivelse sker primärt genom skolning i en institutionaliserad ordning. Så lyder en utgångspunkt för denna bok om forskarutbildningarna i det svenska högskole-systemets historia.

Utbildning av forskare började framstå som ett särskilt politikområde mot slutet av 1960-talet, i kölvattnet av ofantliga offentliga satsningar på högre utbildning. Den underliggande logiken var slående i sin enkelhet. Om landet behövde mer forskning och högre utbildning för att klara internationell konkurrens och nationell välfärd, då behövdes fler forskare och då behövde staten ta ansvar för att organisera utbildningen av dem på effektivare sätt. Denna utbildning har sedan vuxit ut till dimensioner som knappast gick att föreställa sig på 1960-talet, då det rörde sig om en verksamhet för ett försvinnande fåtal. Sedan dess har forskning och utbildning kommit att tillmätas avgörande betydelse för innovationer i visioner av det postindustriella kunskapssamhället, som i Lissabonstrategins mål 2000 att EU skulle bli »världens mest konkurrenskraftiga och dynamiska kunskapsbaserade ekonomi«.

I ljuset av dylika förväntningar är det foljdriktigt att systemet för högre utbildning intresserar sin omgivning. Det politiska engagemanget i forskarutbildningen, som har en nyckelroll i systemet genom att förse det med vetenskapligt skickliga lärare, matchas av ett akademiskt intresse, inte sällan med ambitioner att vara policy-relevant. Det framstår som ett tecken i tiden att det sedan 2006 finns en *International journal of doctoral studies*.

Mina studier är ett inslag i och uttryck för detta tidens intresse. Deras

övergripande syfte är att ge perspektiv på vår samtida belägenhet genom att utforska den historiska utveckling som lett fram till dagens komplexa position.

ATT MAN BLIVIT FORSKARE behöver inte innebära att man genomgått en utbildning som uttryckligen organiserats för att utbilda forskare. Den ordningen har alltså sin historia. Att forskarutbildning är ett ganska ungt fenomen kan illustreras av intervjuer jag genomfört med tre personer som på olika sätt haft betydelse för mig på min egen forskarbana. Alla var födda under 1920-talet och disputerade under 1950-talet. De hade flera gemensamma karakteristika, men verkade i olika hörn av utbildningssystemet.

Min far, Gustaf Björck, blev veterinärmedicine doktor på en kompakt monografi på engelska. Han snarast gled in i avhandlingsskrivandet, utan egentlig antagning, via arbete som assistent på klinikerna vid Veterinärhögskolan. Det fanns ingen klar plan för att doktorera, än mindre någon studieplan. De planer som fanns handlade om hur man skulle skaffa fram medel för den tekniska assistans som behövdes för arbetet på kliniken. Hans professor hade presenterat en fråga som han önskade besvarad – drar hästar mest med fram- eller bakbenen? – men handledning existerade lika lite som kurser eller seminarier. Omsider blev pappas avhandling så tekniskt och matematiskt orienterad att veterinärerna till disputationen fick ta hjälp av en ingenjör.

Denne var Jan Hult, som hade blivit teknologie doktor på fyra »papers« på engelska. Efter diskussion med en intresserad professor hade även han glidit in i arbetet, utan organiserad antagning eller plan. Han tjänstgjorde också som assistent och fick dessutom ett stipendium för att studera och doktorera vid Massachusetts Institute of Technology. Där fanns kurser för *graduate students*, men inte någon utarbetad organisation för utbildning av forskare. Än mindre fanns en sådan vid Kungl. Tekniska högskolan, dit han återvände med forskningsuppgiften från USA. Den praktiska handledningen i konsten att göra försök i hållfasthetslära kom närmast från en erfaren verkmästare på laboratoriet. Kurser fanns inte, men väl seminarieliknande samlingar vid gästföreläsningar. Jan kom efter hand att allt mer intressera sig för teknikens historia. Han ingick i betygsnämnden när jag själv disputerade.

Historikern Birgitta Odén blev vid Lunds universitet filosofie doktor på en omfångsrik monografi på svenska, med sammanfattning på tyska. Inte heller hon blev formellt antagen utan förklarade helt enkelt för

sin professor att hon önskade fortsätta sina studier efter grundexamen. Omsider kom viss finansiering, men utan klar plan. Hon formulerade sin forskningsuppgift själv men fick handledning fram till disputationen, fast alls inte under namnet »handledning«. Kurser fanns i någon mån, åtminstone på licentiandnivån. Läskurser fick man göra upp med professorn och sedan tentera. Framför allt fanns en seminarieverksamhet, även efter licentiaten. Sedermera kom Birgitta att ägna sig åt forskarutbildningshistoria. Hon bistod med hejarop som var kraftfulla och blev betydelsefulla när även jag började intressera mig för detta.¹

Under de yttre skillnaderna mellan dessa tre bilder ser vi ett mönster i form av en grundläggande likhet: frånvaron av vad som i en utvärdering i dag skulle klassas som en acceptabel forskarutbildning. Uppenbarligen kunde man bli god forskare utan en sådan. En olikhet vi kan notera gäller organiseringen. Humanisterna inom filosofiska fakulteten hade vid denna tid den synligaste ordningen. Där skulle professorn i ett ämne ha »sitt« seminarium, i vilket deltagarna gnuggades i vetenskapens hantverk och danades till forskare. Veterinärerna och ingenjörerna hade andra institutioner för inskolning och överföring av kunskaper: kliniken och laboratoriet. »Högre seminariet« etablerades sedan som ett inslag i »institutionen«, en organisatorisk enhet som bestämdes genom den nya universitetsstadgan 1964. Då inkarnerade lärostolsinnehavaren inte längre själv sitt ämne, samtidigt som verksamheterna expanderat så att allt inte kunde hanteras av det äldre organisationselementet fakulteten. Ordet *institution* användes även tidigare, inte minst vid fackhögskolorna, men avsåg då inte en administrativ enhet utan en lokal eller byggnad som rymde en samling av prover, instrument eller annan materiel för undervisning och även forskning.²

I det följande ska jag fortsätta utforska likheter och skillnader mellan olika institutioner för högre utbildning. Men först ska jag klargöra vissa förutsättningar för min historieskrivning.

1. Utifrån memoarböcker genomförde jag en förenklad version av min intervju med tre forskare ur en yngre generation, Lars Engwall, Sven-Eric Liedman och Lars Lönnroth, vilka gav en tydlig bild av att mycket gick vidare i gamla hjulspår. Jag tackar för upplysande samtal.

2. I Birgitta Odén, *Sture Bolin* (Stockholm, 2011), 63ff, skildras framväxten av en institution för historieämnet i Lund; jfr Gunnar Westin, *En historikers historia* (Stockholm, 2018), kap. 10.

Teman och perspektiv

Två teman flätas samman i undersökningen. Det första rör den högre utbildningens historia i Sverige. Jag ska inte skildra denna utveckling med utgångspunkt i bara en institution, det universitet som brukar sättas i centrum. Snarare vill jag decentrera universitetet genom att se det som en av många delar i ett system för högre utbildning, en komponent som varit betydelsefull men som inte bara påverkat andra delar utan även påverkats av dem. Vidare ska jag laborera med en lång tidslinje utifrån tanken att en sådan förtydligar relevansen av historiska perspektiv, till exempel för förståelsen av den samtid vars problem ofta ärvts från det förflutna. Att följa förändring över tid synliggör dynamiken i interaktionen mellan olika fenomen, säg institutioner i ett utbildningssystem. Men att greppa ett stort system över lång tid är svårt. En utmaning, som det heter.³

Det andra temat handlar om en detalj i den större bilden, den rätt att kreera doktorer som systemets vårdare och väktare förlänat dem de funnit värdiga. Disputationsrätten är en nyckelkomponent i systemet och en gemensam nämnare för de läroanstalter som definitivt tagit plats i det. Den kan hållas konstant på ett sätt som möjliggör jämförelser både mellan utbildningsinstitutioner och över tid. Med detta fokus uppmärksammar jag föreningen mellan forskning och utbildning, mer sammanfattat än enkel. För att bedriva forskning fordrades forskare, men ingen föddes till forskare utan blev det genom någon form av skolning, vilken inte började först efter grundexamen utan fordrade att redan den tidigare utbildningen var grundad i och riktad mot vetenskapen. Genom att befinna sig i skärningspunkten mellan forskning och utbildning intar forskarutbildningen en central och därmed känslig position. Den är »akademins solar plexus».⁴

Utifrån tanken att dessa huvudteman speglar varandra – det stora belyser förutsättningar för det lilla, som ger konkretion åt det stora – är mina grundläggande forskningsfrågor handfasta. *Vilka* institutioner eftersträvade disputationsrätt och *när* gjorde de det, *hur* argumenterade de och *varför* agerade de på detta vis? Men även om frågorna är okomplicerade är det högre utbildningssystemet svårfångat i sin sammansatthet.

3. En argumentation för de långa linjernas strategi, vilken Eva Österberg länge förespråkade i Sverige, utvecklas i Jo Guldi & David Armitage, *History manifesto* (Cambridge, 2014).

4. Maja Elmgren m.fl., *Ledning för kvalitet i forskarutbildningen* (Stockholm, 2014), 63.

I avsikt att få grepp om det ska jag laborera med en tolkningsram som knyter samman fem infallsvinklar på mitt studieobjekt.

Att utgå från ett *systemperspektiv* är mitt sätt att förstå den högre utbildningen som en större helhet, vars historia går utöver universitetshistorien. Ett system består av flera interagerande delar, och jag ska utforska läroanstalterna, liksom den strikt reglerade disputationsrätten, utifrån *institutionalistiska perspektiv*. Utbildningsinstitutionerna befolkades av människor, och jag ska anlägga ett *professionssociologiskt perspektiv* på dessa aktörer. För dem var det avgörande att utskilja och inmuta en egen kunskapsdomän, och jag ska laborera med *marginalistiska perspektiv* på dessa och andra gränsdragningsarbeten. Kampen om gränser, legitimitet och resurser fördes med verbala medel, och jag ska studera aktörernas argumentation för sina institutioner och deras plats i systemet utifrån *språkbrukshistoriska perspektiv*.

Jag ska kombinera mina infallsvinklar, varav några består av flera perspektiv under samma huvudrubrik, för att göra forskningsuppgiften mer hanterlig. Men jag vill även ge nya perspektiv på bekanta studieobjekt genom att betrakta dem utifrån nya förståelseramar, och hoppas att kombinationen ska fungera perspektivgivande även för andra. I stället för att låta mitt analytiska instrumentarium göra sitt arbete i det tysta ska jag därför utveckla hur jag tänker mig dessa infallsvinklar och relationerna mellan dem, närmast i syfte att ge ett mer teoridiskuterande bidrag till utforskningen av den högre utbildningens historia. Mina bidrag i de följande kapitlen föreställer jag mig uppfattas som empiriska, men i slutkapitlet återvänder jag explicit till mina utgångspunkter i en diskussion som sammanfattar slutsatser.

ETT SYSTEMPERSPEKTIV innebär, i all enkelhet, att uppfatta sitt studieobjekt som en helhet, bestående av ömsesidigt beroende delar, där en förändring av en del påverkar andra delar, något som i sin tur får återverkningar på den första delen och systemet som helhet. Systemperspektiv har använts för att studera just utbildningssystem. Till exempel har sociologen Burton Clark utvecklat ett dylikt i syfte att möjliggöra jämförelser mellan nationella utvecklingsbanor vad gäller organisering av högre utbildning. För att kunna omfamna variationer på global nivå får analyskategorierna göras vida. De blir då lätt aningen uddlösa om man vill utforska specifika omständigheter i en lokalt situerad historia.⁵

---

5. Burton Clark, *The higher education system* (Berkeley, 1983).

Spanande efter ett annat systemperspektiv har jag vänt mig till den tradition av teknik- och vetenskapsstudier inom vilken jag till dels är skolad. Där har man talat om socio-tekniska system, alltså system som inte avgränsas till tekniska artefakter och ingenjörer utan även inbegriper sociala förhållanden och fler faktorer, såg finansiärer och andra som gör systemet förmöget att verka. Vill man förstå teknikutvecklingen, lyder tanken, får tekniken sättas i relation till de vidare omständigheter som får den att fungera i sitt sammanhang. Siktet har varit inställt på att hantera historiens »messy complexity«, för att tala med teknikhistorikern Thomas Hughes, som först artikulerade detta systemperspektiv. När ett socio-tekniskt system väl etablerats tenderar det att reproduceras, det får ett momentum, menar han. Om än mer jordnära än teoretiskt ciselerat har detta perspektiv varit inflytelserikt.⁶

Inspirerad av denna ansats ska jag laborera med tanken på ett socio-akademiskt system, ett system som inte avgränsas till universitetet med dess discipliner och professorer, utan även inbegriper andra institutioner och aktörer, såg finansiärer som de svenska politiker vilka med sina beslut kan möjliggöra och reformera högre utbildning. I linje med detta synsätt uppmärksammar jag de utbildningsanstalter som formade systemet och formades av det, primärt de så kallade fackhögskolorna, som ägnade sig åt vad som i dag kallas professionsutbildning. Det är en grundläggande syftning med detta perspektiv att ge ett alternativ till en gängse, starkt universitetscentrerad historieskrivning om högre utbildning.

Mitt primära intresse gäller systemet och dess rörelser, hur förändringar på marginalen – nya högskolor – medfört en expansion som på sikt transformerat systemet. I relation till detta intresse blir fokuseringen på doktorsgraden ett medel, ett titthål eller ett prisma, ett grepp för att fånga och belysa större processer. Men doktorsgraden existerar inte i ett vakuum utan behöver en värdinstitution, som i sin tur behöver acceptans av akademiska krafter och finansiering av politiska. Det är

---

6. Thomas Hughes, *Networks of power* (Baltimore, 1983) och »The evolution of large technological systems«, i Wiebe Bijker m.fl. (red.), *The social construction of technological systems* (Cambridge, Mass., 2012) – denna andra upplaga har en längre historiografisk inledning av redaktörerna Bijker och Trevor Pinch; jfr Bernard Carlson, »From order to messy complexity«, *Technology and culture* (2014). Perspektivet har även använts i svensk historieskrivning, t.ex. i Arne Kaijser, *I fädrens spår* (Stockholm, 1994); jfr översikten i Jane Summerton, »Stora tekniska system«, i Pär Blomkvist & Arne Kaijser (red.), *Den konstruerade världen* (Eslöv, 1998).

inte en enkel uppgift att greppa och skildra detta komplexa kraftfält i dess förändring över tid. Systemet som helhet får delas upp för att bli hanterligt.

INSTITUTIONALISTISKA PERSPEKTIV ska anläggas på de element som byggde upp systemet – utan beståndsdelar inget system, ingen interaktion som alstrar dynamik.

En utgångspunkt för institutionalistiska eller ny-institutionalistiska perspektiv är att institutioner är intressanta studieobjekt eftersom de spelar roll. De fogar in aktörers handlingar i beteendemönster samtidigt som de är produkter av mänskligt handlande. Den institutionella ordningen är ett resultat av tidigare handlingar och föregår individens inträde på scenen. Agerandet är inbäddat i en väv av förutsättningar över vilka den agerande varken har överblick eller kontroll – så var det då och så är det nu, tänker jag. Institutionerna förbinder social struktur och individ, de kommer från det förflutna till mötet med aktörerna och inverkar genom det förbiilande nuet på framtiden. De kan vara formella, som en organisation eller skriven lag, men också informella, som en etablerad men oskriven regel. Denna mångfasetterade forskningsinriktning ska jag operationalisera genom att ta fasta på två varianter av ny-institutionalism och sätta dem i relation till varandra.⁷

Ett spår inom den institutionalistiska traditionen har laborerat med tanken på en stigföljande eller stigberoende utveckling, *path dependence* på engelska. Med stigberoende avses benägenheten hos efterkommande att följa redan upptrampade spår, varigenom de återskapar och befäster den stig som föregångare en gång beträtt. En institution som i ett formativt skede framstår som en lösning på ett problem, ett svar på en fråga i tiden, tenderar att reproduceras; den får ett eget momentum som gör den trögföränderlig. Det har sagts att katolska kyrkan och universitetet är två av de äldsta och mest svårreformerade institutioner västerlandet frambringat.⁸

---

7. Jag har arbetat med och presenterat kombinationen av dessa institutionalistiska perspektiv tidigare: »A distinguished scientific field?«, *History and technology* (2016); Henrik Björck & Thomas Kaiserfeld, »Akademiens historia«, i Johan Kärfelt m.fl. (red.), *Kunskap i rörelse* (Göteborg, 2018), kap. 1. Det ska sägas att jag i det följande återvunnit och modifierat en del formuleringar från tidigare framställningar, liksom att jag i de empiriska kapitlen korrigerat en del uppenbara skriv- och sättningsfel i primärmaterialet utan att markera detta.

8. En översikt med statsvetenskapligt fokus, som diskuterar varianter i termer av gam-

Inom ett annat spår har man utvecklat tanken på institutionell isomorfi eller likformighet, *institutional isomorphism*. Begreppet åsyftar tendensen hos organisationer på samma verksamhetsfält att bli lika varandra. En institution i ett system är benägen att efterlikna etablerade grannar för att bli accepterad och erkänd som en jämlike, mest iögonfallande genom att inkorporera organisationselement som kan skapa trovärdighet i andras ögon. En organisation anpassar sig till sin omgivning för att värdesättas av yttre krafter som den är beroende av. Lagstiftning kan också driva fram en konvergens vad gäller institutionella former.⁹

Ett exempel på tendensen mot isomorfi är den benägenhet lärosäten haft att över tid bli lika varandra. Tendensen kan betraktas inifrån och utifrån, som en inre strävan mot eller ett yttre tryck på, och ska här sammanfattas som en drift mot institutionell likformighet. Vidare ger jag i framställningen den allmänna benämningen akademisering åt läroanstalters drift att ta in organisationselement och normbildning som stammar från universiteten.

Utifrån dessa båda perspektiv ska jag betrakta utbildningsanstalter och doktorsgraden som institutioner. De existerar i spänningen mellan de diakrona respektive synkrona påverkanslinjer som de båda institutionalistiska spåren lyfter fram. Föreställningen om stigberoende utveckling kastar ljus över den stabilitet doktorsinstitutionen uppvisat över tid, medan tanken på institutionell likformighet belyser varför så

---

malt–nytt och likhet–olikhet, är Guy Peters, *Institutional theory in political science* (London, 2012). Den historiska aspekten fokuseras i Orfeo Fioretos m.fl. (red.), *The Oxford handbook of historical institutionalism* (Oxford, 2015); föreställningen om stigberoende utveckling fokuseras i Lars Magnusson & Jan Ottosson (red.), *The evolution of path dependence* (Cheltenham, 2009).

9. En utgångspunkt för en mer organisationsteoretiskt orienterad variant av ny-institutionalism, med fokus på den isomorfa aspekten, är Paul DiMaggio & Walter Powell, »The iron cage revisited« [1983], i Paul DiMaggio & Walter Powell (red.), *The new institutionalism in organizational analysis* (Chicago, 1991). För en nyare översikt, se Royston Greenwood m.fl. (red.), *The SAGE handbook of organizational institutionalism* (London, 2008). En historiografisk översikt på svenska är Ulla Eriksson-Zetterquist, *Institutionell teori – idéer, moden, förändring* (Malmö, 2009). Institutionalistiska perspektiv på utbildning diskuteras i Heinz-Dieter Meyer & Brian Rowan (red.), *The new institutionalism in education* (Albany, 2006), t.ex. i Francisco Ramirez, »Growing commonalities and persistent differences in higher education«, som kombinerar perspektiv på liknande sätt som jag; mitt synsätt liknar även det i Johan Olsen, »The institutional dynamics of the European university«, i Peter Maassen & Johan Olsen (red.), *University dynamics and European integration* (Dordrecht, 2007).

många läroanstalter kämpat för en egen doktorsgrad. Jag vill ta fasta på spänningen i den punkt där två institutionalistiska spår korsar varandra. Fokuseringen på institutioner gör det lättare att hantera kombinationen av sammansatt system och lång tidsperiod.

Det ska tilläggas att fokus ligger på institutionella former, inte på de verksamheter och disciplinhistorier som utvecklade sig inom dessa ramar. Uppförandet av byggnader för högre utbildning är ett speciellt fall av institutionsbyggnande som kan belysa tankegången. Intresserade aktörers kamp *för* resurser till nybyggen och *om* utformningen av lokalerna, exempelvis deras utrustning med laboratorier, påverkade gestaltningen av byggnaderna. Den design som processen resulterade i och till slut realiserade, bland alla tänkbara alternativ, påverkade i sin tur den kunskapsbildning som ägde rum i lokaliteterna. Människor utformar byggnader, som sedan formar aktiviteter, vilka med tiden förändras och omformar bygget med dess inbyggare. Jag studerar alltså formgivningen och de budskap den byggde in i väggarna, inte den undervisning som ägde rum innanför dem.¹⁰

Fokus ligger också på institutionella snarare än individuella aktörer, även om en inlaga som argumenterade för nybyggen givetvis skrevs av individer i lärarråd och direktion, inte av något aktörslost system. Institutionerna är, som sagt, en förbindelselänk genom vilken social struktur och enskild aktör inverkar på varandra.¹¹

PROFESSIONSSOCIOLOGISKA PERSPEKTIV ska anläggas på aktörerna i denna historia. Inom denna forskningsinriktning har sociologen Andrew Abbott hävdad att institutionaliseringen av expertis i den samhälleliga arbetsdelningen inte är en enkel resa som efter vissa avbockade hållpunkter ändrar i ett permanent professionstillstånd. I stället är det fråga om en pågående process i vilken expertstatusen fortlöpande behöver hävdas. En profession är inte en ö utan en del av ett system, i vilket professioner utgör varandras omgivning. Närstående aktörer kan utmana genom att hävda att de är mer lämpade att göra det som behöver

10. Jfr Thomas Gieryn, »What buildings do«, *Theory and society* (2002).

11. Jfr Peter Berger & Thomas Luckmann, *The social construction of reality* [1966] (London, 1991), 79: »Society is a human product. Society is an objective reality. Man is a social product.« Denna smärre klassiker anføres i såväl idéhistoriska som ny-institutionalistiska sammanhang. Betydelsen av praktisk agens i relation till förändring respektive vidmakthållande av institutioner tematiseras i Thomas Lawrence m.fl. (red.), *Institutional work* (Cambridge, 2009).

göras, för att de kan bättre genom att veta bättre. En utifrån kommande ändring av förutsättningarna för verksamheten kan också rubba gränsdragningar inom systemet. Med begreppet jurisdiktion avser Abbott det tolkningsföretråde en profession bemäktigat sig inom ett avgränsat arbetsområde.¹²

För att vidmakthålla den jurisdiktion som alltid kan utmanas är det avgörande att inmuta och vidmakthålla en specifik kunskapsbas. Kunskaperna bör vara otillgängliga för lekmän – men samtidigt verkningsfulla på praktiskt åskådliga vis – för att befordra den egna positionens legitimitet gentemot klienter och konkurrenter. Kan professionen bara hänvisa till vad omgivningen gärna nedvärderar som praktiska hantverksfärdigheter blir det svårare att hävda sig mot aktörer som på marginalen vill expandera sin jurisdiktion med hänvisning till vetenskapligt överlägsna kunskaper.

Abbott har etablerat ett systemperspektiv inom professionsforskningen. Här ska systemet av professioner relateras till systemet för högre utbildning. De utbildningsinstitutioner som producerar kunskaper åt sina professioner ser jag som förbindelselänkar mellan dessa system. Även om han framträder som teoretiker resonerar Abbott genom historiska exempel. Han insisterar på att professionalisering ses processuellt och att varje process analyseras utifrån sina specifika förutsättningar.¹³

Det är inte alltid sociologer tillmäter historiska perspektiv sådan betydelse. Till exempel är faktiska skeenden relativt frånvarande i sociologen Thomas Brantes modell av kunskapsbildningens betydelse för professionsformeringen. Hans argumentation förefaller rimlig, men den sofistikerat sammansatta analysmodellen hade för mig blivit än intressantare om han demonstrerat dess förtjänster genom att sätta den i arbete. I en antologi som knyter an till modellens perspektiv har framväxten av vad som kallas »det professionella landskapet« studerats genom att teckna utvecklingen av sex »professionella kompetensfält«. Då dessa

12. Andrew Abbott, *The system of professions* (Chicago, 1988); i detta arbete och annorstädes tangerar Abbott flera av de perspektiv jag laborerar med, jfr hans »An old institutionalist reads the new institutionalism«, *Contemporary sociology* (1992); »Things of boundaries«, *Social research* (1995); »Linked ecologies«, *Sociological theory* (2005).

13. Den som är mer analytiskt böjd kan finna att Abbotts historiserande perspektiv tappar i systematik och konsekvens; jfr Eliot Freidson, *Professionalism* (Cambridge, 2001), 5ff. Själv tycker jag att han stundom blir så upptagen av systemnivån och dynamiken på den att han synes glömma de enskilda delar som faktiskt bygger upp systemet och vilkas mellanhavanden sätter det i rörelse.

historiska översikter inte bygger på primärmaterial från det förflutna blir historieskrivningen en funktion av existerande sekundärlitteratur tolkad genom de egna teoretiska utgångspunkterna. Till exempel framstår akademiska lärare som en egen profession i ljuset av den vetenskapliga kunskapens betydelse.¹⁴

Själv uppfattar jag utbildningsanstalternas lärare på ett annat sätt eftersom jag inte ser universitetslärarna som nyckelprofessionen, eller »the highest profession«. Exempelvis ämnar jag relatera veterinärmedicinska vetenskapsmän till veterinärkåren snarare än till en profession bestående av lärare och forskare i hållfasthetslära, historia och andra akademiska discipliner, med vilka jag finner det oklart vad de mer precist skulle ha gemensamt. Detta synsätt betonar betydelsen av en specifik kunskapsdomän för en specifik profession. Det ligger på sitt sätt närmre den alternativt upplagda historiska översikten i en antologi om professioner i Norge, med 21 kapitel från »Advokatene« till »Veterinærene«.¹⁵

Vidare menar jag att mitt synsätt belyser en grund för existensen av inte bara mellan- utan även inomprofessionella kraftmätningar. I det följande kommer vi att se åtskilliga exempel på en kontrovers som typiskt utspelades *inom* en och samma profession, mellan lärarna vid dess läroanstalt, som ansåg sig veta vad vetenskapen fordrade, och »praktikens män«, som ansåg sig veta vad kåren, klienterna och verkligheten fordrade.

I övrigt är min modell enkel, med sikte på att fungera i faktisk historieskrivning. Jag tänker att tre trådar flätades samman i en yrkeskårs sökande efter position och identitet. En *formaliserad utbildning* med ef-

14. Thomas Brante, *Den professionella logiken* (Stockholm, 2014); Thomas Brante m.fl. (red.), *Det professionella landskapets framväxt* (Lund, 2019). Det märks att författarna inte är skolade historiker, ungefär som jag förmodar att det av min hantering av sociologisk teori framgår att jag inte är skolad som sociolog.

15. Utan begreppsdiskussion talas det tämligen allmänt om den akademiska professionen i Harold Perkin, *Key profession* (London, 1969); begreppet är också en premiss för snarare än ett resultat av studierna i Burton Clark (red.), *The academic profession* (Berkeley, 1987). Abbott relaterar olika kunskaper till olika professioner och talar om »internal stratification« inom dem, ofta med högst status för de akademiska skikt vilkas kunskapshandling inte riskerar att äventyras av komplexiteten i direkta klientkontakter, t.ex. 118ff i *The system of professions*. Den norska antologin: Jan Messel & Rune Slagstad (red.), *Profesjonshistorier* (Oslo, 2014). I sammanhanget kan noteras att profession i äldre svenska kunde betyda professur, liksom att ett ord som professionell i dag har en vardagsspråklig användning alldeles oavsett akademiska begreppsbestämningar.

ter hand vetenskapliga ambitioner växte fram och gav en kunskapsbas. Med föreningar och regelbundna sammankomster etablerades *personliga kommunikationsfora* och möjligheter att samla de kårmedlemmar som spreds ut efter studietiden. Publikationer av olika slag utgjorde *opersonliga kommunikationsfora* med en indirekt form av interaktion. En facktidsskrift var i regel beroende av en förening för att komma ut, samtidigt som föreningen var beroende av tidskriften för att nå ut. Plattformarna möjliggjorde ett fortlöpande meningsutbyte om såväl fackproblem som mer allmänna frågor, säg utbildningsinnehållet, yrkesetiken eller statens behandling av verksamhetsfältet.¹⁶

Genom engagemang i dylika diskussioner byggde kårmedlemmarna förutsättningar för att hävda sin betydelse och argumentera för resurser till kårens läroanstalt. Jag följer hur man i dessa processer vände sig åt två håll, hur professionerna utvecklades i spänningen mellan en *konso- lidering vänd inåt* och en *konsolidering vänd utåt*. Om den förra aspekten drevs alltför ensidigt riskerade man kottaribildning och att omgivningen uppfattade en som föga relevant. Om förankringen utåt drevs för långt riskerade man i stället urholkning av expertstatus och relativ autonomi. För de kunskapsbildande institutionerna kan polerna beskrivas i termer av »elfenbenstorn« respektive »tjänstehjon«. Den professionella identiteten utmejslades i interaktion mellan egna aspirationer respektive omgivningens förväntningar.

DE MARGINALISTISKA PERSPEKTIVEN är min sammanfattande vinkling av en rad befryndade begrepp, som gränsdragningsarbete, gränsobjekt, utbyteszon. Dessa grepp inom vetenskapsstudier har som en gemensam nämnare att de riktar uppmärksamheten mot gränslinjer och det som sker kring dem. Då jag studerar institutionsbyggande snarare än kunskapsproduktion, och förhåller mig mer eklektiskt än renlärt till begreppsbildningarna, har det känts oegentligt att direkt överta en terminologi som utarbetats i andra syften. Jag har funnit det rimligare att i stället laborera med den ekumeniska marginaltanken. Denna sammanfattar alltså föreställningar om betydelsen av aktiviteter i gränstrakter – alls inte några marginella eller marginaliserade rörelser. Tanken är på

16. Jag har arbetat med perspektivet tidigare: *Staten, Chalmers och vetenskapen* (Nora, 2004), 20f; *Teknikens art och teknikernas grad* (Stockholm, 1992), 12f; 190–196 för en principiell diskussion.

sitt sätt beslätad med det ekonomiska tänkande som säger att de avgörande förändringarna sker just på marginalen.¹⁷

I sammanhanget har jag tagit mest intryck av begreppet *boundary-work*, som sociologen Thomas Gieryn etablerat på teknik- och vetenskapsstudiefältet. Tanken är att forskare behöver vidmakthålla gränsen mellan vetenskap och icke-vetenskap eftersom den påverkar lekmännens värdering av deras trovärdighet och därmed möjligheterna att gentemot omgivningen göra anspråk på resurser. Problemet är att gränserna inte är självskrivna. Någon ska dra dem. Inte heller upprätthåller de sig själva, utan de kräver fortlöpande bevakning. Underhållsarbetet måste skötas eftersom det alltid kan komma nya aktörer, som med sina anspråk på att producera verklig vetenskap utmanar hävdvunna gränsdragningar, i förlängningen den status och resursfördelning som ligger i linje med rådande ordning. I boken *Cultural boundaries of science: Credibility on the line* argumenterar Gieryn så att säga demonstrativt, genom signifikativa exempel i form av ett pärlband empiriskt välunderbyggda fallstudier. Det är min ambition att arbeta på liknande sätt.¹⁸

Samtidigt vill jag vidga perspektivet. Den institutionalistiska idén om stigberoende implicerar att en institutions kärna är relativt stabil, vilket i sin tur implicerar att förändring börjar på marginalen. Detsamma gäller för professioner och de kunskapsområden de inmutar och hänvisar till som grund för sin position. Tanken kan vidgas till systemperspektivet. På marginalen innebar vinnandet av doktorsgraden åt en läroanstalt en utvidgning av det högre utbildningssystemet genom att en ny kunskapsdomän fogades till det. Att mycket som stod på spel för parterna på ömse sidor om linjen förklarar varför den process som ledde fram till erkännandet av en ny sorts forskning som vetenskaplig så ofta blev så kontroversfylld. Genom disputationsrättens bekräftelse av det vetenskapliga anseendet inkorporerades professionsutbildningsanstalter i den högre utbildningens domän, varigenom de bidrog till en expansion som

---

17. Susan Leigh Star & James Griesemer, »Institutional ecology, 'translations' and boundary objects«, *Social studies of science* (1989); Peter Galison, *Image and logic* (Chicago, 1997). Dessa och ytterligare perspektiv, vilka anses kompletterande genom att de äger en »familjelikhets« (20), sätts i arbete av svenska vetenskapshistoriker i Sven Widmalm (red.), *Vetenskapens sociala strukturer* (Lund, 2008).

18. Thomas Gieryn, *Cultural boundaries of science* (Chicago, 1999); han diskuterar rummets betydelse och maktaspekt på ett annat sätt i *Truth-spots* (Chicago, 2018). Platsens betydelse utvecklas i Paul Smeyers m.fl. (red.), *Educational research* (Dordrecht, 2013); Enrico Baraldi m.fl. (red.), *Taking place* (Sagamore Beach, 2006).

omsider transformerade systemet. Jag ska spana längs marginalerna eftersom de historiska förändringar jag vill fånga ägde rum där.¹⁹

De rumsliga – eller ytliga, om man så vill – metaforer som ligger i talet om gränslinjer och marginaler indikerar något som kan utskiljas och inringas, ett territorium, fält eller kanske landskap. I mitt marginalistiska perspektiv ska jag laborera med tanken på domäner. Med sin bismak av besitta och dominera antyder begreppet domän den maktaspekt som ligger i inmutandet av ett eget fält på vilket en profession hävdar tolkningsföreträde. Preciseringsen kunskapsdomän fångar in kunskapsaspekten, språkdomän betydelsen av en fackvokabulär och jargong som skapar identitet, en skiljelinje mellan oss och dem. I förlängningen föreställer jag mig ett nät av domäner som tillsammans bildar en större domän, närmast de olika läroanstalter som med sina kunskapsfält bygger upp den högre utbildningens system. Inom detta är gränserna i grunden instabila eftersom ingen upphöjd auktoritet kan döma i gränstvister mellan olika aktörer, vilket gör relationerna mellan positioner inom systemet föränderliga. Eftersom det är en bedömningssak vilka som faktiskt hör till systemet är dess yttre gränser också omtvistade.²⁰

Ytterligare en dimension tillförs genom att den rumsliga metaforiken inte bara breder ut sig på ytan utan också reser sig. Gränsdragningar görs även i termer av högre och lägre. Komplexiteten i språkbruket, där kunskaper som anses »högre« samtidigt kan framhållas som »grundläggande« och »djupare«, ger vid handen att begäret att positionera sig i en hierarki har varit en drivande faktor. Logiken var social, här tolkad

19. I sammanhanget kan vi notera att Abbott i *The system of professions* återkommande talar om »heartlands« respektive »borders« och menar att kampen om jurisdiktionen utspelas på de senare; se t.ex. 349, not 50.

20. Metaforiska aspekter av talet om »fält« och liknande diskuteras i Ilana Friedrich Silber, »Space, fields, boundaries«, *Social research* (1995); denna text kunde även ha ingått i tidskriftens föregående nummer, med »boundaries« som tema i stället för metaforer. Tematiken behandlas i Michèle Lamont & Virág Molnár, »The study of boundaries in the social sciences«, *Annual review of sociology* (2002); jfr Anders Hylmö, »The world is not a field – an interview with Michèle Lamont«, *Sociologisk forskning* (2019). Territoriella perspektiv i tre studier av discipliner i termer av »academic tribes and territories« diskuteras i Mark Hughes, »Book review essay«, *Culture and organization* (2013), 261–274. Ännu en variant är att tänka i termer av nischer och habitat i en ekologi, som i Charles Rosenberg, »Toward an ecology of knowledge«, i Alexandra Oleson & John Voss (red.), *The organization of knowledge in modern America, 1860–1920* (Baltimore, 1979); ett sådant perspektiv nyttjas för historieskrivningen i Jonathan Harwood, *Technology's dilemma* (Bern, 2005); jfr Abbott, »Linked ecologies«.

i professionssociologiska termer, men striderna utkämpades med orden som vapen.

MINA SPRÅKBRUKSHISTORISKA PERSPEKTIV är inspirerade av den begreppshistoriska forskningstraditionen. I denna ansats har man gjort begrepp till studieobjekt utifrån tanken att begreppslig förändring utgör tecken på social förändring, utan att därmed reducera förskjutningar i begreppsbildningen till avspeglningar av utomspråkliga skeenden. Exempelvis agerar människor annorlunda när de uppfattar sig själva som medborgare i republiken snarare än undersåtar till kungen; en aktörs annorlunda förståelse av sin aktuella situation och framtida möjligheter blir ett inslag i tidens sociala och politiska skeenden. I detta perspektiv framstår begreppsförändringar som både *indikatorer på* och *faktorer i* förändringsprocesser.²¹

Samtidigt har jag utvecklat viss skepsis mot själva begreppet begrepp. Det får ofta visa hän mot idéenheter av svärfångat slag, till synes existerande i en egen tillvaro ovanom det vardagliga agerandet och fria i förhållande till de språkliga uttryck människor faktiskt använder sig av. Min vinkling tar mer sikte på ord och sätt att tala, men inte på ord i sig, tagna ur sitt sammanhang, utan i det bruk som ger mening, varigenom intresset vidgas till de meningsskapande sammanhangen. Språk i bruk står i fokus för mig. Språkets betydelse för hur vi uppfattar tillvaron, hur vi begripliggör våra erfarenheter och påverkar vår framtid, gör bruket av det till ett rikt studieobjekt. Språkbrukande är en form av institutions- och samhällsbyggande, föreställer jag mig.²²

Men även om jag fokuserar på språkbruk i tiden snarare än mer eller mindre tidlösa begrepp ska jag uppmärksamma i grunden omstridda begrepp, närmast utifrån statsvetaren William Connollys diskussion av *essentially contested concepts*. Sådana hänför sig till fenomen som är internt komplexa och högt värderade, säg konst och demokrati, samtidigt som begreppens användningskriterier är relativt öppna och lätta att ifrågasätta. Intressanta för oss blir begrepp som vetenskap och forskning, jämte tvisterna om huruvida de var tillämpliga eller inte i ett konkret fall. Som vi ska se i de följande kapitlens fallstudier fanns ingen högre

21. För en presentation av begreppshistoria, se Jussi Kurunmäki & Jani Marjanen, »Begreppshistoria«, i Kristina Boréus & Göran Bergström (red.), *Textens mening och makt* (Lund, 2018).

22. Jag utvecklar och demonstrerar mitt språkbrukshistoriska perspektiv i Björck, *Folkhemsbyggare* (Stockholm, 2008).

auktoritet som kunde avgöra en sådan fråga genom att helt enkelt jämföra med sakförhållandena. Olika svar, det vill säga olika beskrivningar av verkligheten, medförde olika konsekvenser för de parter som hade intressen i saken; svaren var inte triviala eftersom något stod på spel för aktörerna. Namngivningen blev omstridd då den rymde en makt över sakernas tillstånd: benämningar som professor och högskola gav tillgång till resurser av olika slag. Försök att klargöra innebörden av ett omstritt begrepp genom att hänvisa till något annat tenderar att trassla in det i ett nät av relaterade begrepp. Språket genomsyras av sådana metaforiska utvecklingar.²³

En annan vinkling av det språkbrukshistoriska perspektivet utgår just från de metodologiska möjligheter som ligger i analysen av metaforiskt tal. Ett uttryck som *elfenbenstorn* har fått en bildlig karaktär när det tagits i bruk för att karakterisera universitetet, och har blivit ett återkommande inslag i opinionsbildning som krävt reformering av institutionen. Annat bildligt tal har inte en så uppenbart metaforisk karaktär, men likväl en tydligt strukturerande funktion, som rumsanalogierna *högre* och *lägre*.²⁴

Jag ska analysera hur bildligt språk kom i bruk när aktörer redogjorde för besvär de sökte stöd för att komma till rätta med. Men frågor som politiker med kontroll över resurser kan lösa är inte självskrivna. Problem framställs genom beskrivningar som framkallar sin bild av verkligheten »through a complementary process of *naming* and *framing*«, för att tala med filosofen Donald Schön. Dessa berättelser ringar inte bara in vari problemen består utan pekar indirekt även ut följdriktiga lösningar. Skildringarna struktureras i Schöns perspektiv av vad han kallar generativa metaforer, verkningsfulla genom att vara outtalade. Ett exempel: vi kommer att se hur aktörer kunde beskriva utgifter för högre utbildning på sin domän som en *investering* för nationen snarare än en *kostnad* för staten, utan att utveckla den underliggande metaforiken i detta. Talet behöver inte ha uppfattats som metaforiskt av aktörerna, men godtog politikerna problemformuleringens bild av sakernas tillstånd hade man kommit ett steg närmare en önskad lösning.²⁵

23. William Connolly, *The terms of political discourse* (Oxford, 1993). Jag har arbetat med detta perspektiv sedan länge; jfr presentationen i Björck, *Teknikens art*, 11f.

24. Elfenbenstornets historia utreds i Steven Shapin, »The ivory tower«, *British journal for the history of science* (2012).

25. Donald Schön, »Generative metaphor«, i Andrew Ortony (red.), *Metaphor and thought* (Cambridge, 1993), 146; jag passar på att med ett citat slå ett slag för hans (då

Jag har inte följt pengarna, som det heter, men väl talet om pengarna, makten och äran. Det innebär inte att jag vill reducera aktörernas strävanden till en beräknande kamp om resurser eller deras tal till cyniska interventioner för att nå eftersträlvade mål. Mitt intryck är i stället att de flesta trodde på vad de sade, till exempel om betydelsen av forskning på sitt område. Detta utesluter inte att aktörer kunde agera strategiskt i stort och smått.

DE FEM PERSPEKTIVEN relaterar till varandra i syfte att relatera det lilla till det stora. Arbetet med de primära studieobjekten, skrivningarna i olika lämningar från det förflutna, syftar till att teckna det högre utbildningssystemets historia.

Flera drag förenar också perspektiven. Till exempel ser jag dragkamperna om omstridda begrepp som ett specialfall av ett allmänt konfliktperspektiv, vilket även genomsyrar mina professionssociologiska och marginalistiska perspektiv. Kontroversstudier är en egen genre inom vetenskapsstudier. Kontroverser är upplysande att studera, lyder tanken, då ifrågasättanden genererar försvar som tydliggör annars outtalade förutsättningar, såsom etablerade gränsdragningar.²⁶

Intresse motsättningar präglade även kampen om resurser av olika slag. Den läroanstalt som skulle producera den professionella auktoritetens bas hade behov av resurser för att svara upp mot de krav utvecklingen ansågs ställa. Här pågick en oavslutlig trafik mellan *problemformulering*, *resursmobilisering* och *institutionsformering*. Antingen kunde en ny institution skapas eller så kunde en existerande reformeras, exempelvis genom att inkorporera organisationselement från respekterade grannar i systemet. En institutions behov behövde erkännas som berättigade av andra än de institutionsbyggare som artikulerade dem, säg de riksdagsmän som beslutade om statens resurser utifrån sina uppfattningar om landets behov. Givet att dessa processer var politiska, var byggandet av institutioner för högre utbildning en politisk affär. I så måtto var syste-

---

med namnet stavat Schon) alltför lite uppmärksammade *Displacement of concepts* (London, 1963), 46: »Focusing attention on the metaphors in ordinary language is like focusing on the colour green. We see it everywhere. It has, too, the effect of immediately removing the film of obviousness that covers our way of looking at the world.« Jag har utvecklat och demonstrerat metaforanalysens metodologiska möjligheter i Björck, *Teknisk idéhistoria* (Göteborg, 1995), mest principiellt 38–61.

26. Kontroversstudier diskuteras i Thomas Brante m.fl. (red.), *Controversial science* (Albany, 1993).

met en politisk konstruktion. Jag skriver alltså en politisk historia, om än inte inriktad på den politiska idéhistoriens traditionella teman, utan på idéer om betydelsen av högre utbildning och vetenskaplig forskning. Resultatet kan kallas politisk vetenskapshistoria.

Sammanfattningsvis ska det framhållas att jag relaterar de olika perspektiven till varandra. Jag knyter utbildningssystemet till systemet av professioner genom professionernas utbildningsinstitutioner. På marginalen var det omtvistat hur den högre utbildningens domän skulle avgränsas, exempelvis mot utbildningsanstalter som systemets inbyggare ville se som »lägre«. Och vari bestod det »högre« i den egna institutionen – vilka attribut behövde en läroanstalt för att uppfattas som just högre av andra relevanta aktörer? Inom systemet pågick tvister på gränserna mellan olika professioner, med sina teoretiska och praktiska kunskaper. Under de strider som fördes med orden som vapen låg en kamp om olika resurser, exempelvis vetenskaplig status, som kunde växlas in i andra resurser. Utgången av de verbala kraftmätningarna påverkade positioner och relationer i systemet. Allt hängde ihop. Jag tänker mig, kort sagt, att mina perspektiv hakar i varandra, som delarna i ett system.

Att jag arbetat systematiskt med dessa verktyg för att analysera och beskriva de processer jag studerat innebär inte att den följande redovisningen är fylld av explicita hänvisningar till dem. Men för att tolkningsramen inte ska verka helt i det tysta laborerar jag med signalerande kodord, som system och institution, stigberoende och likformighet, kårformering och kunskapsbildning, gränsdragningar och marginaler, benämningar och metaforer. I slutkapitlet återknyter jag handfast till de fem perspektiven i en diskussion av de resultat som de bidragit till.

Material, materialbearbetning, resultatredovisning

Det material som framställningen i denna bok bygger på utgörs primärt av lämningar från de processer som jag studerat. Till detta kommer texter av annat slag. Som framgått ovan har skrifter med ambitioner att utveckla analytiska perspektiv fungerat inspirerande när jag utmejslat min tolkningsram. En annan sorts litteratur är historikers skildringar som är relevanta i relation till mina frågor. En översikt över denna historieskrivning får en karaktär av positionsdeklarande reflektion över ett forskningsläge.

Internationellt är litteraturen om den högre utbildningen och dess historia oöverskådlig. Jag vill här bara nämna William Clarks *Academic*

charisma and the origins of the research university, som utgör diger men uppfriskande egensinnig läsning, och Heinz-Dieter Meyers *The design of the university: German, American, and »World class«*, som turnerar bekanta teman på tankeväckande vis och betonar institutionsbyggandets betydelse. Litteraturen om forskarutbildning är även den oöverskådlig. I fokus står samtida policy-frågor och organisatoriska reformer i nationella perspektiv – vilka kan studeras utifrån institutionalistiska utgångspunkter – men det finns även transnationellt och globalt jämförande studier. Rapporter från så upphöjda positioner blir lätt blodfattiga. Vidare finns mer konkretiserande fallstudier, som Renate Simpsons *How the PhD came to Britain: A century of struggle for postgraduate education*. Måhända kan det komma som en ögonöppnande överraskning att denna doktor kom till Oxford och Cambridge först 1917–19. Forskning och utbildning av forskare var inga självskrivna uppgifter för universitetsinstitutionen.²⁷

En slutsats jag här drar av den internationella litteraturen är att det för historikern finns en poäng med att fördjupa sig i *en* nationell utvecklingslinje. I denna studie fokuserar jag på den svenska utvecklingen och tar sikte på jämförelser mellan institutioner inom landets högre utbildningssystem.

Härmed inte sagt att transnationella jämförelser är ointressanta. Men de är svåra i praktiken. Å ena sidan kan de bli så abstrakta att de säger allt men inget speciellt. Å den andra kan försök att utreda och begripliggöra mångfalden av skillnader i till synes triviala detaljer bli så sidslukande att skogen försvinner bland alla träd. De är också svåra i princip. Hur bestämma att det är institutioner av samma slag man skilt ut för jämförelser när benämningar och omständigheter skiljer sig så? Problematiken är likartad för det slags jämförelser som tillhör historikerns uppgifter: i vilken mening och mån rör det sig om »samma« institution när den

27. William Clark, *Academic charisma and the origins of the research university* (Chicago, 2006); Heinz-Dieter Meyer, *The design of the university* (New York, 2016). Jeroen Bartelse, *Concentrating the minds* (Utrecht, 1999); Lukas Baschung, *Doctoral education's reform in Switzerland and Norway* (Bern, 2013); Maresi Nerad & Mimi Heggelund (red.), *Toward a global PhD?* (Seattle, 2008); Renate Simpson, *How the PhD came to Britain* (Guildford, 1983); Ernest Rudd med Renate Simpson, *The highest education* (London, 1975). Olika metaperspektiv utvecklas i Sue Clegg, »Conceptualising higher education research and/or academic development as 'fields'«, *Higher education research & development* (2012) (numret hade som tema »The development of higher education research as a field«); Michael Jones, »Issues in doctoral studies – forty years of journal discussion«, *International journal of doctoral studies* (2013); Sónia Cardoso m.fl., »The transformation of doctoral education«, *Higher education* (2022).

förändrats så över tid? Redan de gamla grekerna brottades med dylika frågor. Förändringens ström gjorde att man inte två gånger kunde stiga ned i samma flod, fastän man dag efter dag badade i samma vattendrag.

Jag menar inte heller att svenska aktörer skulle ha varit opåverkade av utländska förhållanden. Tvärtom, de hänvisade gärna till förebilder i utlandet när de pläderade för resurser till sina institutioner. Men det är som regel oklart om denna argumentationslinje bottnade i substantiella kunskaper om förhållandena i andra länder. Ofta framstår de åberopade exemplen som ägnade att väcka politikernas farhågor för att Sverige i en internationell jämförelse skulle ha kommit på efterkälken. Att utreda möjliga påverkanslinjer genom att systematiskt undersöka alla utländska exempel som det hänvisades till skulle ha fått denna studie att svälla ohanterligt. Det har varit komplicerat nog att få grepp om mängden inhemska läroanstalter. Men på respektive kunskapsdomän har litteraturen om utländska jämförbarheter kunnat ge perspektiv på den svenska utvecklingen.²⁸

Ett exempel är ordnandet av den högre handelsundervisningen. Genom de kunskaper centrala aktörer förvärvade under många studieresor påverkades institutionsbyggandet påtagligen av utländska förebilder. Litteratur om dem blir härmed intressant. Heinke Rübken utvecklar i boken *Inside the »knowledge factory«: Organizational change in business schools in Germany, Sweden and the USA* omsorgsfullt ett teoretiskt perspektiv av ny-institutionalistiskt snitt som stärkt mig. Hennes jämförelser mellan olika länder gäller i första hand samtida förhållanden, trots hänvisning till uttrycket »history matters«. De historiska utblickarna har karaktär av bakgrunder, tecknade med hjälp av sekundärlitteratur. Ett mer historiskt kunskapsintresse utvecklas i Robert Lockes *The end of practical man: Entrepreneurship and higher education in Germany, France, and Great Britain, 1880–1940*, som inte utgår från något elaborerat teoretiskt perspektiv. I fokus står den tyska utvecklingen, närmast framväxten av högre utbildning för handelns män i respons på den amerikanska utmaningen i form av nya storföretag jämte ingenjörer skolade i management. Locke vänder sig dels mot dem som inte ser utbildningens betydelse för Tysklands ekonomiska framgångar, dels mot dem som inte ser betydelsen

28. Om jämförelser som ett sätt för nationer att positionera sig och som en retorisk resurs för internt bruk, se Glenda Sluga, »The nation and the comparative imagination«, i Deborah Cohen & Maura O'Connor (red.), *Comparison and history* (New York, 2004) och Pauli Kettunen, »The power of international comparison«, i Niels Finn Christiansen m.fl. (red.), *The Nordic model of welfare* (Köpenhamn, 2006).

av andra utbildningsinstitutioner än universiteten. Rakesh Khurana utvecklar inga jämförelser med andra länder eller utbildningsområden i en bok med en lång men träffande titel, *From higher aims to hired hands: The social transformation of American business schools and the unfulfilled promise of management as a profession*. I stället ger han en påtagligt fördjupande bild av komplexiteten i en lång historisk utvecklingslinje. Framställningen är empiriskt välunderbyggd och omfångsrik. Den hålls hanterlig genom ett perspektiv som utgår från institutionalistisk och professionssociologisk teori men som Khurana mer arbetar med än ordar om.²⁹

Som exemplet handelsundervisningen förhoppningsvis ger vid handen har jag tagit del av litteratur om utländska förhållanden som jag funnit upplysande även för att skriva svensk historia. Indirekt bör denna exemplifiering också belysa fram- och baksidor som kan följa av de avvägningar som måste göras i varje forskningsuppgift. För att inte spränga ramarna kommer litteraturen om utländska förhållanden i princip att omtalas i noterna.

DEN SVENSKA LITTERATUREN ska inte heller breda ut sig i brödtexten, även om svenska historiker också intresserat sig för högre utbildning. Till exempel följer Johan Östling i *Humboldts universitet: Bildning och vetenskap i det moderna Tysklands historia* uttolkningarna av de tankar om en reformerad universitetsinstitution som Wilhelm von Humboldt formulerade för det nya universitet som 1810 öppnade i Berlin. Ett centralt inslag i denna humboldtska föreställningssfär är föreningen av forskning och undervisning i en ömsesidigt stimulerande dynamik som gagnar kunskapsbildningen, i förlängningen den finansierande staten. Forskningen skulle fritt söka sanningen, bildningen dana ämbetsmän med omdöme. Det tyska reformidéerna kom att påverka tänkesätt i andra länder, däribland Sverige.³⁰

Frågan är dock om Humboldts idéer realiserades i praktiken. En annan fråga är när hans universitet i så fall skulle ha uppstått. Det var inför Berlinuniversitetets hundraårsjubileum 1910 som man i arkiven upphit-

29. Heinke Röbbken, *Inside the »knowledge factory«* (Wiesbaden, 2004); Robert Locke, *The end of practical man* (Greenwich, Conn., 1984); Rakesh Khurana, *From higher aims to hired hands* (Princeton, 2007). Problem med att i detta sammanhang jämföra samma fenomen ur olika kontexter diskuteras i Lars Engwall & Elving Gunnarsson, »Perspectives on management studies«, i Lars Engwall & Elving Gunnarsson (red.), *Management studies in an academic context* (Uppsala, 1984).

30. Johan Östling, *Humboldts universitet* (Stockholm, 2016).

tade hans programskrifter. På samma gång fann den tidens forskningsfokuserade professorer i skrifterna svar på frågor de brottats med, en brottnings som framkallade bilden av Humboldt som universitetsreformsreformator. Omtolkningen av historien gav en föreställd traditions legitimitet åt det forskningsimperativ som institutionaliserats i ett senare skede. Sedan man på detta sätt upptäckt – eller uppfunnit – Humboldts betydelse blev hans gestalt något att samlas kring i tider av institutionell kris, som efter andra världskriget eller under massuniversitetets framväxt, nu senast ett namn att åkalla i kritiken av Bolognaprocessens andefattiga utilism. Östlings historiografiska dubbelbelysning av komplexiteten i historien om denna universitetsidé är upplysande. Samtidigt kan framställningen genom sitt pusslande med en akademisk älsklingsfigur tyckas inätvänd på ett sätt som står i kontrast till deklamationer om att universitetshistorien måste vidgas, sättas i relation till nya sammanhang.

Göran Blomqvist utforskar i boken *Elfenbenstorn eller statsskepp? Stat, universitet och akademisk frihet i vardag och vision från Agardh till Schück* hur Sveriges två äldsta universitet utvecklades från början av 1800- till början av 1900-talet. I fokus står lärosätenas relationer till omgivningen och hur deras företrädare argumenterade gentemot statsmakterna för resurser. Beviljade medel medförde en frihet, samtidigt som de band universiteten vid staten. Friheten hade sitt pris, anslagen sina villkor. Till exempel kan vi notera att riksdag och regering gärna avvaktade med beslut i en fråga tills man i Uppsala och Lund lyckats hantera motsättningar och välja en väg som var till belåtenhet ur Stockholms perspektiv. Vidare noterar vi att Blomqvist i utforskningen av detta triangeldrama begränsar sig till just statsuniversiteten utifrån insikten att arbetet lätt hade blivit ohanterligt om det inkluderat fler läroanstalter.³¹

Birgitta Odén fokuserar än skarpare när hon följer en nästan hundraårig linje i *Forskarutbildningens förändringar 1890–1975: Historia, statskunskap, kulturgeografi, ekonomisk historia*. En fördel med detta är att hon över lång tid kan utforska inte bara formerna för utbildningen av forskare utan även innehållet, alltså förändringar av de verksamheter som ägde rum inom de institutionella ramarna. Priset är att hon begränsar sig inte bara till universitetet utan till historieämnet jämte närliggande discipli-

31. Göran Blomqvist, *Elfenbenstorn eller statsskepp?* (Lund, 1992). Bland andra skrifter som jag haft glädje och nytta av vill jag här nämna Thorsten Nybom, *Kunskap – politik – samhälle* (Hargshamn, 1997) och Carl-Gustaf Andrén, *Visioner, vägval och verkligheter* (Lund, 2013).

ner. En lång tidslinje synes pocka på ett smalt fokus. Min avsikt är att komplettera Odéns och Blomqvists framställningar genom att inkludera institutioner som utifrån avvägningarna de gjorde föll utanför gränserna för deras studier.³²

För säkerhets skull ska här inflikas att det självklart finns en rik svensk litteratur om högre utbildning, vilken precis som den internationella rymmer policy- och samtidsorienterade såväl som historiska studier. Det finns även fler svenska studier av forskarutbildning, många med inslag av historia utan att därför utgå från ett historiskt kunskapsintresse.³³

Om vi återgår till historiker av olika slag är min hypotes om upptagenheten av universitetet – närmast filosofiska fakulteten och dess disciplinhistorier – att den sammanhänger med att historiker som regel är verksamma vid universitet och är mest intresserade av denna institutions historia, ungefär som att teknikhistoria primärt odlats vid tekniska högskolor. En nyfikenhet på utvecklingen av det man själv sysslar med synes mig mänsklig. Hållningen är i alla fall förståelig för en idéhistoriker som ägnat mycken tid åt att studera sitt eget ämnes historia.

INOM IDÉHISTORIEÄMNET har man av tradition laborerat med en bred syn på kunskapen och dess sammanhang genom historien. Till exempel går Gunnar Eriksson långt bortom universitetets gränser i en bok med en kort men träffande huvudtitel, *Kartläggarna: Naturvetenskapens tillväxt och tillämpningar i det industriella genombrottets Sverige 1870–1914*. I den undersöks de ofta inventerande forskningsverksamheter som utfördes av Vetenskapsakademien med sina institutioner och Chalmers med sin materialprovningsanstalt, av Sveriges Geologiska undersökning och Svenska Mosskulturföreningen jämte många andra arbetare i kunskapens vingårdar och fabriker. Mångfalden ger arbetet en kartläggande

32. Birgitta Odén, *Forskarutbildningens förändringar 1890–1975* (Lund, 1991).

33. En översikt över fältet ges i Lars Geschwind & Eva Forsberg, *Forskning om högre utbildning – aktörer, miljöer och teman* (Stockholm, 2015). Ur litteraturen om forskarutbildning kan här nämnas Lillemor Kim, *Svensk forskarutbildning i internationell belysning* (Stockholm, 2000); Sam Hägglund & Jan-Eric Degerblad, *Nytan av forskarutbildning* (Stockholm, 2004); Erik Joelsson, *Från utvald till utbildad* (Göteborg, 2017); Göran Zetterblom, *Forskarutbildningen under 70- och 80-talet* (Stockholm, 1994); Jennie Haraldsson, »Det ska ju vara lite äventyr« (Göteborg, 2010); Henrik Karlsson, »Handslag, famntag, klapp eller kyss?» (Stockholm, 2002); *Reformer inom forskning och forskarutbildning 1990–2017* (Stockholm, 2018); Lena Gerholm & Tomas Gerholm, *Doktorshatten* (Stockholm, 1992); Anna Peixoto, *De mest lämpade* (Göteborg, 2014); Li Bennich-Björkman, *Organising innovative research* (Oxford, 1997).

karaktär, utan möjlighet till fördjupande undersökning av varje enskilt studieobjekt. Även jag har en kartläggande ambition, men inte ett lika överdådigt myller av institutioner att examinera.³⁴

Det hade inte heller Bosse Sundin i *Ingenjörsvetenskapens tidevarv: Ingenjörsvetenskapsakademien, Pappersmassekontoret, Metallografiska institutet och den teknologiska forskningen i början av 1900-talet*. Han utforskade grundligt dessa institutionsbildningar i relation till sin tids intressen och övertygelser, vilka institutionerna sedan bidrog till att befästa och befordra. Flertalet centrala aktörer var utbildade vid Tekniska högskolan, vars omvandling från teknologiskt institut till kunglig högskola analyseras i Nils Runebys *Teknikerna, vetenskapen och kulturen: Ingenjörundervisning och ingenjörorganisationer i 1870-talets Sverige*. I denna process förklarade ingenjörerna att industrialiseringen och konkurrensen gjorde att det låg i nationens intresse att staten främjade en vetenskaplig ingenjörutbildning, samtidigt som den vetenskapliga syftningen befordrade deras upphöjelse till något annat än simpla mekaniker. I sin analys brukade Runeby professionssociologisk teori på ett i svensk historieskrivning pionjärbetonat vis. Anders Lundgren studerar kunskapsbildningen på kemins område i sin *Kunskap och kemisk industri i 1800-talets Sverige*. Han stannar inte vid forsknings- och utbildningsinstitutioner med deras vetenskap utan undersöker hur rön cirkulerade och togs i bruk i andra sammanhang. Allmänna kunskaper som värderades högt i en akademisk kontext med dess renodlande laboratorier var ofta mindre relevanta för industrin, som arbetade utifrån specifika, handgripligt lokalbundna förutsättningar.³⁵

Även om många idéhistoriska undersökningar arbetar med synkrona perspektiv, där de förklarande sammanhangen får breda ut sig i samtiden, går det förstås även att följa påverkanslinjer bakåt i ett diakront perspektiv. Två studier av Bo Lindberg belyser detta. I *Den akademiska läxan: Om föreläsningens historia* följer han en institutionstypisk undervisningsform från medeltid till nutid. Framställningen belyser kontinuiteter, i form av till synes eviga villkor, liksom mer tidsbundna fenomen, såsom pedagogiska hjälpmedel av olika slag. I *Disputation, dissertation, avhandling: Historien om en genre* följer Lindberg förvandlingarna av det

34. Gunnar Eriksson, *Kartläggarna* (Umeå, 1978).

35. Bo Sundin, *Ingenjörsvetenskapens tidevarv* (Umeå, 1981); Nils Runeby, *Teknikerna, vetenskapen och kulturen* (Uppsala, 1976); Anders Lundgren, *Kunskap och kemisk industri i 1800-talets Sverige* (Lund, 2017).

disputationsväsende som är ett centralt inslag i min historia. Som framgått ovan är det även min ambition att laborera med de långa tidslinjer som synliggör förändring.³⁶

DET PRIMÄRA MATERIALET för mina studier utgörs dock inte av litteratur skriven av historiker, utan av lämningar från de processer jag studerat. Till dessa hör meningsutbyten inom olika professioner, till exempel om avvägningen mellan teori och praktik i utbildningen. I fokus står de diskussioner inom läroanstalterna som utmynnade i framställningar till statsmakterna om resurser av olika slag, med doktorsgraden som den för oss centrala tillgången. Önskemålen kunde sedan gå på remiss till instanser som ansågs berörda, säg universitetskanslern och andra läroanstalter, innan Kungl. Maj:t fattade beslut i konselj. Underlagen till dessa regeringsbeslut, efter föredragning av ecklesiastikministern eller något annat statsråd, finns samlade i så kallade konseljakter. Jag har arbetat med många sådana.

Större beslut, till exempel om fördelningen av allmänna medel, drog in riksdagen i beslutsfattandet. Gången kunde då inbegripa en kommitté som fick i uppdrag att utreda den aktuella frågan. Den process som gjorde något till en fråga att utreda var ofta utdragen. Formuleringen av kommitténs uppdrag och valet av dess ledamöter kunde vara avgörande för vilka förslag arbetet skulle utmynna i. Förutom kommittéer med uppdrag att utreda specifika spørsmål, säg behov av fler lärare och nya byggnader, ska här nämnas de löneregleringskommittéer som utvärderade och värdesatte institutionerna utifrån det allmännas synvinkel. De betänkanden olika kommittéer lade fram gick som regel på remiss innan regeringen presenterade förslag i en proposition. Denna behandlades så av något riksdagsutskott, som sedan förelade de folkvalda ett förslag till beslut innan kamrarna röstade, med eller utan föregående debatt. En politiker med intressen i någon fråga som regeringen inte tog upp kunde lägga fram egna förslag i en motion. Riksdagstrycket jämte kommittébetänkanden och -arkiv har varit centrala materialkategorier.

Jag har även arbetat med material från andra håll, som institutions- och personarkiv, men nöjer mig här med att utpeka dessa huvudspår.

Mina urvalskriterier är formalistiska i så måtto att jag utgått från doktorn som institutionell urtyp och begränsat mig till utbildningsan-

---

36. Bo Lindberg, *Den akademiska läxan* (Stockholm, 2017); *Disputation, dissertation, avhandling* (Stockholm, 2021).

stalter som gestaltat denna typ i en eller annan form. Utgångspunkten blir då doktorerna vid de traditionsskapande universiteten. I början av 1900-talet erhöll sedan, inom akademins etablerade fakulteter, de allmänna högskolorna i Göteborg och Stockholm jämte Karolinska institutet disputations- och promotionsrätt. Härefter tillkom nya doktorsgrader vid en rad fackhögskolor, från Tekniska högskolan 1927 till Farmaceutiska institutet 1954, vilket bidrog till en successiv omformning av systemet för högre utbildning. Nästa omskapande nyhet kom 1969, då en reform avskaffade alla dessa grader och ersatte dem med en enhetlig doktorsexamen. Denna blev sedan norm för en mängd utbildningsanstalter, vilka inte begärt egen disputationsrätt, genom den reform som 1977 samlade all eftergymnasial utbildning under gemensam högskolelagstiftning. Detta medförde en accelerering av de expansions- och diversifieringsprocesser som redan påverkat systemet. Även om högskolan skulle utgöra en enhet kom 2009 en reform – en konstnärlig doktorsexamen – som klöv den formella enhetligheten. Denna nya doktor är grunden till att jag uppmärksammar konstnärerna i ett kapitel för sig.

BEARBETNINGEN AV MATERIALET har skett i enlighet med gängse idéhistoriskt arbetssätt. Med detta avser jag ett studium av dokument som är lyhört för hur den språkliga verklighetsgestaltningen utvecklar sig i texterna och som relaterar skrivningarna till de historiska sammanhang i vilka de tillkom. Jag har läst handlingar för att förstå människors handlingar – vad motiverade dem att producera specifika texter och vad gjorde deras ord? Kanske skapade en inlaga till ett kollegiemöte bara irritation i själva beslutsrummet, även om orden lever kvar i en arkivhandling, medan några vändningar i *Svensk författningssamling* kunde transformera en institutionell vardagsverklighet för många. Arbetssättet har preciserats med hjälp av den tolkningsram jag diskuterat ovan, men ännu ett inslag i arbetet ska presenteras så här inledningsvis.

Hårdraget handlar mina studier om att kontextualisera några formuleringar om doktorsdisputationer i stadgor i just *Svensk författningssamling*. Till detta arbete hör utforskningen av olika läroanstalters utveckling till institutioner som i etablerade grannars ögon kunde anses värdiga att upptas i den högre utbildningens krets, och som kunde förlänas rätten att utdela doktorsgrad utan att värdet av graden helt devalverades. Denna läroanstalternas omdaning ägde rum på marginalerna, som resultat av processer vilka ofta var konfliktridna och utdragna. När man utforskar dessa institutioner och deras omvandlingar i vidare sam-

manhang framstår de som organisatoriska uttryck för större, underliggande skeenden. Nya skrivningar i stadgedokumenten är signifikativa på så sätt att formuleringarna är indikatorer på de processer och orsaker som låg bakom förändringarna. Samtidigt verkade skrivningarna som faktorer i förändringarna i och med att en stadga med sin rättsliga kraft omformade institutionen och dess framtidsutsikter. Detta gör formuleringarna intressanta att studera. De händelseförlopp som resulterade i omformuleringar framträder som formativa skeenden i läroanstalternas utveckling.

I syfte att möjliggöra jämförelser över tid och mellan institutioner har jag systematiskt undersökt följande fem organisationselement i stadgeutvecklingen.

- Ändamålsparagrafen
Vilka uppgifter sätts främst; vilket syftemål är legitimitetsgrundande?
- Styresorganen
Hur utses ledamöter; vilket inflytande har externa intressen och vilken makt har kollegiala organ i relation till dem; hur ser organisationen ut och hur benämns dess delar?
- Lärarna
Vilket slags meriter är befordringsgrundande; vem bedömer sökande – ledningen, lärarkollegiet eller ämneskunniga specialister; hur benämns tjänster och vilka åligganden följer med dem?
- De studerande
Hur preciseras behörighetskraven; var befinner sig dessa mellan polerna allmänbildande studentexamen respektive domänspecifika praktiska erfarenheter?
- Undervisningen
Hur är den organiserad i relation till valfrihet och specialisering respektive obligatorium och bredd; forsknings- eller avnämningarorientering; examenstitlar?

Det slumpmässiga fyndet av en konseljakt med ärendemeningen »Ang. framställning rörande doktorstitel för examinander från gymnastiska centralinstitutet« fick mig att begrunda en aspekt av mitt metodiska upplägg som kan diskuteras. Institutioner som sökt men inte fått dis-

putationsrätt faller utanför mina urvalskriterier. För sjukgymnastikens del visade det sig handla om ett enskilt initiativ, men vad om Krigshögskolan skulle ha gjort framställningar om en doktor i krigsvetenskap, kanske en *artis martialis doctor*? Att systematiskt efterforska dylika strävanden vore ett vittfamnande arbete med svårförutsägbar utgång. Jag överlämnar det med varm hand åt efterkommande.³⁷

Jag vill även klargöra att jag i enlighet med idéhistorikernas kontextualiserande arbetssätt inte begränsat mig till ett närstudium av formuleringar i stadgar om doktorsgrader. Jag har inte separerat doktorsfrågan från den läroanstalt som skulle dana doktorer. För att den skulle få möjlighet att göra detta krävdes att institutionen inte sågs som ett hantverksinstitut, att den inkorporerat en mängd attribut och uppfattades som en högskola. Jag har inte heller separerat denna interna utveckling från utvecklingen utanför institutionens väggar – att göra det förefaller mig föga fruktbart om man vill greppa och skildra historien om en fackhögskola med tydlig förankring utanför vetenskapen. I enlighet med tanken på ett socio-akademiskt system blir utvecklingen av olika avnämrintressen, såg inom en viss näringsgren, en nyckel till förståelsen av finansierande politikers intressen för en viss läroanstalt. Därför ska vi i kapitlet som följer vända oss till samhället utanför läroanstalternas väggar för att få syn på vilken roll deras utbildning kunde fylla och hur detta påverkade organiseringen innanför väggarna.

REDOVISNINGEN av vad jag kommit fram till är rak i förhoppning om att vara effektiv. I syfte att ge en syntetiserande bild av den högre utbildningens historia följer jag doktorsinstitutionens omvandlingar från dess uppkomst fram till i dag. Kronologiskt ligger fokus på perioden från 1870, då filosofie doktorsgraden infördes, till 1969, då den flora av licentiatexamina och doktorsgrader som vuxit fram ersattes av en doktorsexamen. Tematiskt ligger fokus på de fackhögskolor som under dessa hundra år kämpade för egen disputationrätt, men dessa högskolor stammade i regel från institutioner som inrättats före 1870.

Sedan jag med detta inledningskapitel lett in dig som läsare i ämnet ska jag i *Akademikerna* ge en skiss över universiteten, med deras disputa-

37. Riksarkivet i Stockholm (RAiS) Ecklesiastikdepartementet, konseljakt 30/12 1905 nr 32; sedermera förstod jag att detta exempel behandlas i Anders Ottosson, *Sjukgymnasten – vart tog han vägen?* (Göteborg, 2005), 344f. Officerskårens formering och kunskapsbildning behandlas i Sofia Ledberg, *Officeren, staten och samhället* (Lund, 2019).

tioner och doktorsgrader. Utvecklingen följs från den medeltida början på kontinenten till Sverige och vidare fram till och med mellankrigstiden. I *Kirurgerna* tecknar jag det skeende som ledde till den första doktorsgraden vid en professionsutbildningsanstalt, Karolinska institutet, som verkade på medicinska fakultetens domän. Framställningen i dessa kapitel slutar ungefär när uttrycket »forskarutbildning« dök upp, 1941, men då inte i universitetssfären utan i samband med statliga utredningar av och satsningar på de tekniska högskolorna.

Härpå följer huvudframställningen i form av sju kapitel med kort-hugget innehållsdeklarande rubriker. Det börjar med *Teknikerna*, vilka efter lång kamp 1927 fick en doktorsgrad utanför de traditionella universitetsfakulteterna. Genom vissa begreppsutläggningar och bakgrundsteckningar utvecklar kapitlets inledande avsnitt ramar även för de följande fallstudierna. Framställningen går vidare med *Veterinärerna* (1935), *Agronomerna* (1942), *Ekonomerna* (1946), *Tandläkarna* (1950) och *Jägmästarna* (1950) för att sluta med *Farmaceuterna*, som 1954 blev de sista att få en egen doktorsgrad.

Som vi ska se blev det i dessa processer vanligt att framställa fler sökande som ett uttryck för samhälleliga behov, vilka styrkte institutionens behov av större byggnader och fler lärare. Den kvantitativa utbyggnaden kopplades gärna till mer kvalitativa behov, som att nybyggna borde utrustas med tidsenliga laboratorier och att lärarna borde vara vetenskapligt skickliga och benämnas professorer. Ett annat återkommande tema är hur en institution som sökte erkännande som högskola hade att hävda gränsen mot lägre fackutbildning på sin domän. Att göra det blev tveeggat om röststarka avnämare uppskattade den utbildningen som praktisk, till skillnad från den högre utbildning som kunde förefalla yrkesmännen allt mer opraktisk och främmande. Återkommande var även inrättandet av vad jag kallar *marginalinstitutioner*, exempelvis materialprovningsanstalterna vid Chalmers och Tekniska högskolan. De verkade på marginalen av sin högskola, med relativt öppna gränser mot flera håll: praktiska försöksverksamheter, forskning, undervisning.

Det finns en progression mellan kapitlen – doktorsgraderna kommer i kronologisk ordning – men i mycket är de variationer på teman och kan läsas som relativt självständiga fallstudier. Fokus ligger på institutionella former, men i boken uppmärksammar jag ett par disputationer som åskådliggörande uttryck för inbyggda spänningar. I linje med vad som sagts ovan ska institutionernas inre utveckling relateras till skeenden utanför deras väggar. Jag hoppas kunna övertyga om att det är svårt

att få grepp om hur utbildningen av, säg, tandläkare och jägmästare har förändrats utan att ha en föreställning om hur organiseringen av tandvård och skogsbruk har förändrats över tid.

Skildringen i respektive kapitel framskrider kronologiskt och slutar med en ny doktor. Upplägget kan liknas vid ett pärlband förutsägbara deckare. Men även om läsaren redan från början är klar över hur det ska sluta, ser vägen fram till upplösningen olika ut i varje fall. Man kan tycka att det rör sig om variationer på temat segrarnas historia, att historieskrivningen bestäms av det mål den ska leda fram till. Jag är klar över problematiken men oklar över hur man skulle kunna utforska det förflutna annat än ur ett efterhandsperspektiv. Jag uppfattar mitt kunskapsintresse som klart historiskt samtidigt som jag ser det som en relevant uppgift att ge historiska perspektiv på vägen fram till samtidens belägenhet.

Med *Reformerna* påbörjas en inflygning mot den avslutande diskussionen. Kapitlet inleds med att jag skisserar banan för begreppet forskarutbildning, som alltså dök upp 1941 och sedan blev centralt i den reform som 1969 gjorde forskarutbildningen till föremål för uniform politisk reglering. Det avslutas med ett avsnitt om den senaste större forskarutbildningsreformen, från 1998. Mellan dessa avsnitt avhandlar kapitlet de stora reformer som kommit efter andra världskriget och som inte gällde en viss läroanstalt utan ett system som omfattade mycket mer än gamla universitet och fackhögskolor, något som inbjuder till jämförelser mellan utbildningsinstitutioner. Med tiden knöts allt fler förhoppningar till forskningen, vilket bidrog till ett allt större inflöde av resurser. Utbildningen av dem som skulle utföra all vetenskaplig forskning och undervisning blev en nyckelfaktor. Som vi ska se utvecklades ett intrikat spel mellan forskarnas halvkvädna löften och politikernas förhoppningar om att vetenskapen skulle leverera lösningar på deras problem.

Det jämförande perspektivet förs vidare i kapitlet *Konstnärerna*, i vilket de konstnärliga utbildningarnas samtidshistoria följs och relateras till andra praktikbaserade och -orienterade utbildningar. En särskild, konstnärlig doktorsexamen infördes 2009, efter ett upplysande möte mellan en stigberoende akademisk normbildning och institutioner vilkas primära syftemål inte varit vetenskapliga. Konstnärernas inordning i systemet skärper blicken för egenheter i det som är svåra att få syn på om man inskränker sig till traditionellt vetenskapliga lärosäten. Deras doktor bröt upp den uniforma ordningen.

I det avslutande kapitlet, *Konklusioner*, summerar jag resultaten av

mina studier i komparativ hattforskning. Diskussionen återknyter till de utgångspunkter som jag utvecklat ovan och som styrt framställningen i de kapitel som följer nedan.

Till sist vill jag som en läsarupplysning klargöra den avvägning jag gjort mellan de intressen jag förmodat att två tänkta läsarkategorier kan ha. Den läsare som intresserar sig för helheten, översikten över systemet, föreställer jag mig också är intresserad av att helheten blir mindre, att de enskilda kapitlen blir korta genom att fokusera hårt på doktorsfrågan som titthål. Den läsare som är intresserad av en viss del, säg en särskild högskolas utveckling, föreställer jag mig ser ett värde i att framställningen i det kapitlet får breda ut sig och att min kartläggning av svårlokaliserat primärmaterial dokumenteras. Den grundforskning jag ägnat mig åt redovisar jag för efterkommande. Utifrån förmodan att somligt är speciellt intressant för vissa, även om allt inte intresserar alla, har jag alltså behållit viss utförlighet i framställningen av delarna, samtidigt som jag sökt skärpa det fokus som binder samman dem till en helhet.